

stanuje, denimo, v hiši s sezonskimi prekupčevalci zelenjave z juga v Štepanjskem naselju, in to je dovolj, da zadeve več ne zasleduješ; pri tem ji tega ne bi bilo treba reči. Nekdo pravi, da je ravnokar prišel iz kazensko-poboljševalnega doma v Dobu in nihče ne mara ničesar več imeti z njim; ker je tako zagorel, bi mu bilo treba samo reči, da je bil v Dubrovniku. Vsakomur prinese njegova odkritosrčnost le škodo; na žalost, povejmo to odkrito, se vsak oškoduje, kdor je zaupljiv. Tega pa otrok ne učimo.

*

Sedim ob morju. Čimbolj se ljuba oddaljuje, tem globlje prodira vame. Ko je ne vidim več, ko izgine za pobočjem, je vsa v meni. In potem? Potisnem čelo na kolena in prepletam prste rok okrog prstov na nogi. Ena sama dodatna notranja točka.

*

»Nič ni vrednejšega od življenja! Življenje nima vrednosti!« (Mehiška narodna, ki se veselo poje)

Tone
Peršak

Cankar in Slovenci

Svoj prispevek k temi tega večera* začnjam z nekaj načelnimi opredelitvami:

1. Pred pol leta je bila v okviru Kulturnega plenuma OF organizirana razprava o uresničevanju četrte točke programa OF iz leta 1941, ki pravi: »Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.« To točko programa, ki je obnovil zamisel zedinjene Slovenije, omenjam tu zato, ker vsebuje dvoje bistvenih opredelitev. Najprej misel, da je mogoče nacionalni značaj zavestno in načrtno spreminjati, in nadalje oceno, da je bil slovenski značaj dotlej pasiven in da so bili Slovenci vse dotlej zgolj objekt tuje akcije in ne subjekt, ki sam vsaj sooblikuje svojo usodo. Plenuma v zvezi s to točko pa se spominjam zato, ker se mi zdi smiselno, da razmišljanje o Cankarjevem opredeljevanju slovenstva in Slovencev povežemo z našim današnjim vedenjem o vsem tem.

2. Ker torej povežujem vprašanje o Cankarjevem odnosu do Slovencev

* Spis je bil napisan kot prispevek za okroglo mizo na temo Cankar in Slovenci (Cankarjev dom 6. maja 1987).

z vprašanjem o slovenskem nacionalnem značaju, kakršen se nam kaže danes, bi pravzaprav svojemu prispevku rajši dal naslov Cankar in slovenstvo kot Cankar in Slovenci, čeprav gre pri tem najbrž samo za zelo tenke pomenske nianse. Zanimalo me bo torej v prvi vrsti Cankarjevo opredeljevanje slovenstva kot spleta lastnosti in posebnosti, ki so po njegovem mnenju specifične za slovenski narod in ki ta narod razlikujejo od vseh drugih narodov. Šlo naj bi najbrž za lastnosti, ki so narodu prirojene in neodvisne od volje in tudi od želje po drugačnosti. Seveda vem, da je takšno razmišljanje tvegano, saj je zelo hitro mogoče zaiti v nepreverljive špekulacije, v poceni psihologiziranje in sociologiziranje itd. Prav zato bi se tudi rad izognil sklicevanju na najbolj znane opredelitve Slovencev iz Cankarjevih dram, ki jih – nekatere – tako radi kot politična gesla pišejo in lepijo na stene dekoraterji bleščočih dvoran ob raznih kongresih in proslavah, ne da bi se pri tem spomnili, da ista oseba v isti drami enako zares, le da na drugi strani, trdi o istem narodu nekaj popolnoma drugega. Mislim na znane replike, kot je v Hlapcih Jermanova: »Ta narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar«. Zavoljo te replike je Jerman naknadno postal nekakšna maskota naših partijskih shodov in najrazličnejših samovšečnih proslav, čeprav ravno on ob drugi priliki izjavi tudi to, da so v času protireformacije na Slovenskem pobili polovico poštenih ljudi, polovica pa je zbežala; ostala naj bi le sodrga in drhal in, kot pravi, »mi smo vnuki svojih dedov.« V četrtem dejanju pa takole opusje ljudstvo, ki ga je prej želel razsvetljevati: »Hlapci! Za hlapce rojeni, za hlapce vzgojeni, ustvarjeni za hlapčevanje! Gospodar se menja, bič pa ostane in bo ostal za vekomaj, zato ker je hrbet skrivljen, biča vajen in željan!« Ne gre le za to, da je takšno uporabno citiranje neustrezna raba in celo zloraba literarnega dela, gre tudi za to, da ni mogoče ene od replik katere od dramskih oseb enačiti z avtorjevim stališčem.

3. Po drugi strani pa mislim, da je odgovor na vprašanje o Cankarjevem razumevanju in opredeljevanju slovenstva dejansko treba iskati predvsem v njegovi literaturi, čeprav ne v izjavah posameznih dramskih oseb, in to celo v večji meri kot v njegovi publicistiki ali političnih govorih. V tej zvezi moram poudariti, da upoštevam literaturo – razen v redkih izjemnih primerih, kjer gre za izrazito drugačno stališče in zavestni odmik v larpurlartizem, formalizem, hermetizem ali kaj podobnega – kot popolnoma relevantno pričevanje in izrekanje stališča o svetu in predvsem o tistih stvareh, ki avtorja najbolj neposredno prizadevajo. Gre seveda – v primerjavi z znanostjo ali politiko – za drugo in drugačno obliko zavesti in za drug govor oziroma za drug modus sporočanja in delovanja, vendar za način, ki ni manj relevanten od zgodovine, kakšne druge znanosti ali filozofije. Zato sem tudi prepričan, da so bolj pomembne tiste Cankarjeve sodbe o Slovencih in slovenstvu, ki jih je mogoče razbrati iz njegove literature, kot one, ki so zapisane npr. v političnih govorih. Kot vsi politični govori vseh politikov, uspešnih ali neuspešnih, so imeli tudi njegovi določeni pragmatiski namen in so nedvomno pisani vsaj do neke mere taktično in zato je treba tudi njegove tovrstne izjave upoštevati z rezervo. Če bi ne bilo tako, bi bil Cankar v resnici kot politik popoln diletant. To ne pomeni, da tovrstnih spisov ne kaže upoštevati. Nasprotno. Navsezadnje že naslovi, kot so Slovenci in Jugoslovani, Slovensko ljudstvo in slovenska kultura in podobni, to terjajo, vendar se mi zdi, da je treba v teh spisih zapisana stališča preveriti ob

njegovih literarnih opredelitvah istih vprašanj. Gre potemtakem za nekakšno trojno primerjavò. Za Cankarjevo publicistično in politično opredeljevanje slovenstva, za njegovo literarno, torej nemara manj funkcionalno in bolj intuitivno opredelitev o istem vprašanju in za posredno primerjavo njegovih ocen z ugotovitvami današnjih raziskav in tako tudi za odgovor, ali se je slovenski nacionalni značaj od Cankarjevih časov do danes res odločilno spreminjal.

4. Za oceno, kakšen je slovenski nacionalni značaj danes, imamo na voljo javnomnenjske raziskave, ki so jih Dimitrij Rupel, Anton Bebler idr. v svojih spisih že večkrat navajali in analizirali, tako da se lahko naslonimo na njihova dognanja, hkrati pa bi bilo treba opraviti podobne vrste raziskavo v Cankarjevih delih, analizirati njegove številne osebe z vidika njihovih vrednot, navad, samoopredelitev, odnosov do drugih ljudi, zlasti tujcev, z vidika vernosti in nevernosti itd. Za kaj takega seveda tokrat ni dovolj časa in prostora. Neke vrste omejen poskus pa si vseeno lahko privoščimo.

Za vzorec bom uporabil spis Antona Beblerja. Ali se je slovenski narodni značaj res spremenil, ki ga je avtor napisal za omenjeno zasedanje Plenuma kulturnih delavcev OF in objavil v Naših razgledih 12. decembra lani. V začetku omenja, da pri Slovencih samih prevladuje ocena, da smo po svoji naravi hlapčevski, popustljivi v zahtevah do drugih itd. Takšno mnenje torej potrjuje navedeno Jermanovo repliko o prirojenem hlapčevstvu slovenskega ljudstva. Vendar Bebler ugotavlja, da je raziskava o slovenskem javnem mnenju leta 1985 pokazala precej višjo stopnjo samozavesti in aktivizma in da bi naj bila vdanost v usodo značilna le še za manjšino naroda, za 22,7% Slovencev. Pasivni pesimizem naj bi prevladoval pri 36,1% Slovencev, optimizem, ki najbrž vključuje tudi aktivizem, pa pri 48,2% Slovencev. Prevladujoče značajske lastnosti Slovencev naj bi bile po tej raziskavi racionalnost, materialna preračunljivost, torej pridobitništvo, posestniške težnje in potrošništvo, individualizem, točnost, delavnost, redoljubnost in snažnost. Del teh značilnosti je očitno a priori v nasprotju z idejnopolitično usmeritvijo družbenega sistema in politike oziroma ideologije, s katero se sistem utemeljuje, in ki vsaj načelno teži v družbeno lastnino in kolektivizem, favorizira skupno na račun posebnega in individualnega itd. Zato ni čudno, da je, kot dokazuje neka raziskava o vrednotah jugoslovanske mladine, za slovensko mladino značilna precejšnja apolitičnost, vsaj kar zadeva institucionalizirane oblike političnega življenja. Komaj 4,8% slovenskih mladincev je včlanjeno v ZK in kar 70,4% se jih ne želi včlaniti v ZK. Izraz tega je tudi nezaupanje v slovensko politiko in prepričanje, da slovenski politiki v jugoslovanskem okviru ne morejo vplivati na politične odločitve in s tem tudi ne na politično usodo Slovencev v Jugoslaviji, kot sodi kar 74% slovenskih mladincev. To seveda na prvi pogled nikakor ni v skladu s prej navedenimi podatki o optimizmu in aktivizmu. Vendar je pri tem treba upoštevati, da se prav slovenska mladina (in ne le mladina) zadnja leta množično opredeljuje za zunaj institucionalne ali alternativne oblike političnega delovanja, čeprav si uveljavljene politične institucije (SZDL, ZSMS) zelo prizadevajo kontrolirati te aktivnosti in jih spraviti pod svoje okrilje in s tem najbrž tudi vsaj deloma nevtralizirati. Gre za mirovno gibanje, za ekološko in protijedrsko gibanje pa tudi za dejavnost DSP v zadnjih letih itn. V skladu s tem je tudi nezanimanje slovenske mladine za vojaške poklice. Razlogi za to so individualizem, obvezna raba

srbohrvaškega jezika v armadi, verjetnost, da se bo treba seliti v neslovensko okolje in tudi nenavadno velik odstotek vernih med slovensko mladino. Kar 40,5% slovenskih mladincev se je vštelo med vernike in 24,3% se jih redno udeležuje verskih obredov. Bebler omenja nadalje še dokaj visoko stopnjo kulturne razvitosti, čeprav se pri tem spominjamo tudi podatkov o razmeroma nizkem odstotku bralcev leposlovja med Slovenci. Vsaj v zadnjem času bi tudi na podlagi časopisnih poročil in govoric lahko sklepali tudi o stopnjujoči se ksenofobiji, npr. v zvezi s priseljenci iz drugih republik itd.

Kdor vsaj za silo pozna Cankarjevo literaturo, bo najbrž pritrdil, da je večino omenjenih lastnosti (materializem, individualizem, abstinenca v zvezi z institucionalizirano politiko, vernost ipd.) vsekakor mogoče že na prvi pogled razbrati tudi iz Cankarjevih del kot tipične lastnosti ljudstva, ne pa kot značilnosti njegovih najbolj znanih glavnih junakov, ki mnogi prihajajo v konflikt z okoljem prav zato, ker želijo spremeniti to ljudstvo. Vprašanje pa je, kako sodi Cankar o aktivizmu oziroma pasivnosti in o optimizmu oziroma pesimizmu Slovencev.

Enaindvajsetega aprila leta 1907 je Cankar v Trstu predaval na temo Slovensko ljudstvo in slovenska kultura in v tem predavanju spregovoril o treh skupinah znotraj slovenskega naroda. Najštevilnejšo skupino pomeni po njegovem mnenju ljudstvo, že dolga stoletja izkoriščano, zatirano in namenoma vzdrževano v nevednosti in zato tudi vse bolj nedostopno za prizadevanja lastne duhovne elite; skupine umetnikov in znanstvenikov, ki si prizadevajo narod izobraziti in povesti v boljše življenje, vendar jim to ne uspe, ker jih neuko in s predsodki obremenjeno ljudstvo odklanja. Tretjo, materialno najmočnejšo skupino pomeni sloj kapitalistov in poklicnih politikov, ki manipulirajo z ljudstvom, ga izkoriščajo in prezirajo, čeprav ves čas na videz skrbijo zanj in njegov duševni blagor. Zlasti med skupino dejanske duhovne elite in samozvane institucionalizirane politične in gospodarske elite prihaja po Cankarjevem mnenju do nenehnega trenja in z malo poenostavljanja bi lahko nemara tu iskali tudi določeno zgodovinsko vzporednost s prej opisanim razmerjem med institucionalizirano in legalno politično-upravno strukturo in alternativnimi političnimi gibanji v današnjem času. Cankar je v predavanju Slovenski narod in slovenska kultura tudi ugotovil, da slovenski narod, tudi njegov politični in gospodarski vrhni sloj, ki se sam najraje enači z narodom, rad razglaša svojo kulturnost, čeprav v resnici ne mara kaj dosti zanjo in si ves čas prizadeva vplivati nanjo in usmeriti umetniško produkcijo v »kulturo za ljudstvo«, torej v vzgojno-zabavno umetnost, v folkloro ali celo v kič. Če se spomnimo nekaterih zahtev, ki se kdajpakdaj še vedno oglašajo tudi v povojni Sloveniji in Jugoslaviji, čeprav z drugačnim idejnim predznakom, je najbrž znova mogoče govoriti o določeni podobnosti. Cankar pravi: »Dokler bo ljudstvo suženj družbe, suženj tega anonimnega naroda – dotlej bo tlačanila, dotlej bo brezpravna in ponižana tudi duševna kultura. Boj za osvobodjenje ljudstva je kulturni boj...« itd. Petindvajsetega aprila istega leta je Cankar v priložnostnem govoru reagiral na odzive na njegov govor Slovenski narod in slovenska kultura, ki so se pojavili v časopisju. Tokrat se je v primerjavi z realističnimi narodnjaki odločno zavzel za program in zamisel Zedinjene Slovenije in je to zamisel tudi označil kot temeljno točko programa slovenske socialne demokracije (podobno kot skoraj natančno 34 let kasneje ustanovitelji OF v Ljubljani). Šest let kasneje, 12. aprila l. 1913, je na shodu Vzajemnosti v Ljubljani

govoril o temi Slovenci in Jugoslovani. Kot vemo, je takrat v okviru svojega zavzemanja za združitev jugoslovanskih narodov v novo zvezno državo poudaril sorodnost med jugoslovanskimi narodi, vendar se je hkrati že zavzel za upoštevanje neukinljivih različnosti. Jugoslavija naj bi bila, kot je poudaril, politična skupnost, znotraj katere bi narodi ohranili popolno jezikovno in kulturno avtonomijo. Ob precej žolčnih napadih na t.i. Ilirce, ki so že sanjarili o skupnem jeziku in poenotenju v nekak jugoslovanski narod, je priporočil Slovincem izposojeni srbski pregovor: »Uzdaj se u se i u svoje kljuse«! V istem spisu pa je podobno kot nekaj let kasneje Ivan Pregelj in še kasneje Josip Vidmar opredelil slovenski narod kot izrazito kulturn narod. Tako pravi, da smo Slovenci, čeprav večstoletni tlačani Avstrije, »povzdignili svojo kulturo tako visoko, da je kras in veselje. To je izraz narodne moči,« pravi, »ki ne zaostaja prav nič za tisto močjo, ki se je pojavila pred Lozengradom in pri Kumanovem.« Tako smo Slovenci tudi po njegovem mnenju nadomestili manjkajočo politično in vojaško moč s kulturno močjo in Cankar tako rekoč ponuja drugim jugoslovanskim narodom kot slovenski prispevek k bodoči Jugoslaviji pridobitve slovenske kulture. Če bodo Srbi jedro jugoslovanske vojaške moči, naj bi bili Slovenci jedro njene kulturne moči. Hkrati pa se je tudi v tem govoru odločno zavzel za zamisel in program Zedinjene Slovenije.

Med njegovimi zadnjimi javnimi nastopi je treba omeniti predavanje z naslovom Očiščenje in pomlajenje, s katerim je nastopil 20. aprila l. 1918 v Trstu. To predavanje lahko razumemo kot nekak njegov politični testament in pravno volilo Slovincem. Kot smo videli, že prej ni mislil o Slovincih samo slabo ali črno, za to predavanje pa sta značilna skoraj presenetljiv optimizem in vera v moč in obstoj slovenskega naroda. Tako pravi, da so se Slovenci pod vtisom grozot svetovne vojne vzdramili in začeli aktivno razmišljati o svoji prihodnosti. V zvezi s tem se zavzame za pot v socializem, vendar za iskanje izvirne slovenske poti v socializem in ne za posnemanje in prevzemanje tujih modelov. Zavzame se tudi za pravico do narodove samoodločbe, in čeprav je v začetku z zanosom omenil zamisel Jugoslavije, je močje slutiti v besedah o samoodločbi tudi misel o možnosti popolne politične samostojnosti. Zato tudi poziva k enotnosti vseh Slovencev ne glede na strankarsko pripadnost in postavi tako narodno pripadnost nad ideološko in politično opredeljevanje. Na koncu ponovno poudarja, da je vojna narod prekalila, tako da se je »tako visoko, tako sijajno razmahnil«, kot še nikoli poprej. »Dokazal je vsemu svetu, da je zrel za svobodo, zrel za lasten svoj dom.« In v zvezi s tem poudarja Cankar, da se je o lastnem narodu včasih motil, in »da tega naroda, ki ga ljubim, nisem poznal. Ne poznal odporne moči njegove, ne politične zrelosti njegove ne njegove samozavesti. Tako so nas tujci in potujčenci delali majhne in slabe, da smo nazadnje že sami verovali v to svojo neznatnost in nemoč. Izkazalo pa se je, da nas ta silni vihar ni potisnil k tlom, temveč da nam je opral duše in srca, nas pomladil, nas dvignil kvišku!« Nazadnje se kot Prešeren v Zdravljici opredeli: »Jaz verujem v to družino svobodnih narodov. Jaz verujem, da bo iz te brezprimerne preizkušnje izšlo prerojeno človeštvo.« Ne morem se iznebiti vtisa, da gre tu za širšo, čeprav nekoliko emfatično opredelitev, kot je zgolj ideološka ali jugoslovanska; da gre za vizijo, ki je bližja npr. zamisli združenje Evrope kulturno, jezikovno in ekonomsko samostojnih, čeprav s skupnimi interesi povezanih narodov, kot kakšnim ideološkim ekskluziviz-

mom. Štih bi najbrž rekel, da je Cankar tudi socializem razumel predvsem kot kulturni problem in ne kot politično vprašanje.

Zaključek predavanja Očiščenje in pomlajenje si je bilo treba nekoliko pozorneje ogledati, ker, kot smo videli, komentira vse Cankarjevo poprejšnje publicistično in najbrž tudi literarno opredeljevanje slovenstva. Ne da bi šli ponovno brat Cankarjeve drame, romane ali novele, se bomo spomnili nekaterih temeljnih značilnosti, ki jih Cankar pripisuje svojemu ljudstvu. Ne da bi jih presojal po pomembnosti, lahko naštejemo vsaj nekatere. Omenimo najprej nagnjenost k samomorilnosti – zelo veliko Cankarjevih junakov konča s samomorom ali vsaj s poskusom samomora, razmišlja o njem ali se pravzaprav pusti ubiti kot pravzaprav tudi Maks v Kralju na Betajnovi. Nadalje je treba omeniti vlogo matere, ki ima v Cankarjevi literaturi neprijetno vidnejšo in pomembnejšo vlogo kot oče, tako da bi bilo že skoraj mogoče govoriti o neke vrste matriarhalnosti. Vlogo matere in vlogo očeta v Cankarjevi književnosti bi bilo najbrž še treba analizirati, in to ne le z vidika Cankarjeve biografije. Tudi zato, ker se mit matere, če lahko tako rečemo, ne pojavlja samo pri njem, saj je ena najbolj veličastnih in možatih oseb iz slovenske književnosti tistega časa najbrž stara Kastelka iz povesti Vladimira Levstika Gadje gnezdo. S tem lahko povežemo tudi motiv Lepe Vide in motiv hrepenenja, ki je, ne samo v istoimenski drami, povezan predvsem z ženskimi liki (npr. v Kurentu itd.). To omenjam zato, ker je mit Lepe Vide l. 1929 Pregelj v »literarni noveli« Ushli vrelci razglasil za osrednji slovenski mit, ki izraža bistvo slovenskega naroda. Če je to res, je treba reči, da smo Slovenci nemara celo edini narod, ki naj bi svoje bistvo formuliral v ženskem mitu, katerega jedro je hrepenenje kot neke vrste nadomestilo za dejavnost in moč. Najbrž pa je ta prevlada ženskega oziroma materinskega principa v Cankarjevi literaturi tudi v zvezi s pogostostjo motiva nezakonskih otrok, ki ima povsem objektivno ozadje. Vemo namreč, da je bilo število nezakonskih otrok iz različnih, predvsem socialnih razlogov, na Slovenskem zlasti v 19. stol., izredno visoko. Z vidika naše teme je v Cankarjevem literarnem svetu zelo zanimiv tudi pogost motiv ksenofobije, ki ga Cankar največkrat uporablja v nekoliko modificirani varianti. Ne gre namreč le za nestrpnost do tujcev, temveč še večkrat za sovraštvo do rojakov, ki so se vrnili iz tujine in prinesli s seboj tuje navade in vrednote. Največkrat so to umetniki, vendar se mi zdi, da v resnici ne gre le za problem umetništva in slovensko nestrpnost do lastne umetnosti, kot ocenjuje to del slovenske literarne zgodovine, temveč dejansko za nekoliko zapleteno obliko ksenofobije kot obrambnega mehanizma premalo močne skupnosti, ki dojema sleherno tujo vrednoto in drugačno navado kot rušenje vrednostnega sistema, s katerim se utemeljuje. Soroden temu je tudi motiv konflikta med vasjo in mestom, v katerem se pravzaprav tudi Cankar opredeljuje za vas in njene vrednote, kakor tudi sicer meni, da je resničen nosilec narodove vitalitete ljudstvo. V Pohujšanju v dolini Šentflorjanski, ki simbolizira malomeščansko Slovenijo Cankarjeve dobe, kot poudarja Janko Kos, lahko evidentiramo večino naštetih motivov: problem nezakonskega otroka, problem ksenofobije nasploh in kot problem tujstva ali izobčenja umetnika v domovini, vulgarni materializem in pridobitništvo kot osnovni vzgib večine oseb, priseganje na tradicionalni, institucionalizirani sistem vrednot in tako tudi na institucionalizirano obliko kulture ter zavračanje vseh neinstitucionalnih oblik kulture in življenja. Odtod težnja Šentflorjan-

cev po urejanju in institucionalizaciji življenja, po drugi strani pa nasilnost v zvezi z vsem, kar podira njihove institucije, še zlasti potem, ko ugotovijo, da so bili izigrani. V povesti *Kurent* (190), katere osrednji lik »nosi na sebi tipične poteze slovenskega narodnega značaja in usode,« kot piše Janko Kos v *Pregledu slovenskega slovstva*, je slovensko ljudstvo opisano na način, ki omogoča celo neke vrste psihološko oznako. Gre za nenehno nihanje med dvema skrajnostma, med pijančevanjem in razvratnim veseljačenjem in obupom ter občutkom brezizhodnosti in nemoči, ki ga *Kurent* in avtor opisujeta že kar kot smrt ali vsaj umiranje. Po opisih bi lahko sodili, da gre v obeh primerih za nekažšno pretiravanje, in če si pogojno že dovolimo takšno označevanje, bi potemtakem ne le na podlagi povesti *Kurent* lahko rekli, da opisuje Cankar slovenski nacionalni značaj kot manično-depresivni značaj, kar potrjuje navsezadnje tudi njegova nagnjenost v baladnost in grotesknost, po drugi strani pa tako v njegovi literaturi kot še vedno tudi v stvarnosti nagnjenost k samomoru. To nihanje je značilno, kot pač to opisuje v *Kurentu*, tako za ljudstvo kot za vrhnji sloj, kot je prav tako za obe skupnosti značilno – tudi v *Kurentu* in drugih povestih (npr. v *Sosedu Luki* itd.) – pridobitništvo, ki že prehaja v pohlep. Kontrapunkt temu pa je hrepenenje oziroma koprnenje, kot ga imenuje v *Kurentu*, značilno zlasti za ženske, ki so tako nekakšne nosilke idealitete v slovenskem narodu. V *Kurentu* in v večini svojih literarnih del je potemtakem Cankar bolj črnogled kot v političnih spisih in govorih, tako večkrat poudarja, da se boji za prihodnost slovenskega naroda, čeprav hkrati občuduje njegovo trdoživost in tudi bojevitost: »Močan si, o slovenski narod! Tisoč in petsto let krvaviš, izkrvavel nisi! Narod mehkužnik bi dušo izdihnil... Tisočkrat ranjen, v trpljenju utrjen, ti komaj zmaješ z rameni pod težko sovražno pestjo in praviš: ‚Nikarte! Ta burka je stara že tisoč let.‘« Končuje pa *Kurenta* vendarle s precej turobno vizijo razseljevanja Slovencev s trebuhom za kruhom po svetu in z bojznijo, da se ta narod ne bo nikoli osamosvojil.

Tako je tudi v Cankarjevem razumevanju in opredeljevanju slovenskega značaja in usode mogoče opaziti velika nihanja, čeprav se je ob koncu življenja, kot smo videli, precej optimistično in pozitivno opredelil.